

Aynurə Əliyeva

(əvvəli ötən saylarımızda)

Bir neçə kəlmə də Həsən bəyin ailə üzvləri haqda. Həsən bəyin həyat yoldaşı Hənifə xanım 1856-cı ildə Naxçıqda anadan olmuş, 1929-cu ildə Bakıda dünyasını dəyişmişdir. Görkəmli maarif xadimi kimi tariximizə imza atmış Hənifə xanım H.Z.Tağıyevin "Qız məktəbi" ndə, Bakı I rus-Azərbaycan məktəbində, Xalq Cümhuriyyəti dövründə I Qadın türk məktəbində müdir, sovet dövründə Bakı şəhər I pillə məktəbində müəllim işləmişdir. 1925-ci ildə "Əkinçi" qəzetinin 50 illiyi ilə əlaqədar Həsən bəy Zərdabının bioqrafiyasını qələmə almışdır...

Həsən bəyin dörd övladı-iki oğlu, iki qızı olmuşdu. Böyük qızı Pəri xanımın təhsil barədə məlumatımız yoxdur. O, görkəmli siyasi xadim, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşovun həyat yoldaşı olub. İki övladı (Ələkbər bəy və Rəşid bəy) vardı. Fransada yaşayıb və orda vəfat edib.

İkinci qızı Qərubsoltan xanım 1889-cu ildə Zərdabda anadan olub, 1967-ci ildə Bakıda rəhmətə gedib. Övladı olmayıb. Görkəmli bəstəkar Rauf Hacıyev və bacısı Adilə xanımın təlim-təربiyəsində xüsusi xidmətləri olub. Tağıyevin Qız məktəbinin məzunu kimi uzun illər müəllimliklə məşğul olub. Böyük oğlu Muddət bəy Moskvada ali texniki təhsil alıb. Ötən əsrin mənfur 30-cu illər repressiyasının qurbanı olub. Onun yeganə övladı 1925-ci ildə anadan olmuş Fatma xanım repressiya illərində Stavropolda yaşamış, sonralar Bakıya qayıtmış və ali təhsil almışdı. Fatma xanımın oğlu Məmmədli və nəvəsi Hacığa Bakıda yaşayırlar. Həsən bəyin kiçik oğlu Səffət bəyin doğum və ölüm tarixləri məlum deyil. O, 1914-17-ci illərdə Rıqa Politeknik İnstitutunda oxumuş, Rusiyadakı çevriliş səbəbindən təhsilini tamamlaya bilməmişdi. Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qərarı ilə xaricə ali təhsil almağa göndərilən 100 tələbədən biri kimi Almaniyada ali təhsilini 1922-ci ildə tamamlamışdı. Sovet rejimindən qorxaraq vətənə dönmə bilməmişdi. Bir müddət Parisdə bacısığıldə yaşamış, sonra İstanbula köçərək, orada da ömrünü başa vurmuşdu. Azərbaycan sovet hökuməti onun "varlı ailədən olduğunu və Ə. Topçubaşovun qohumu" olduğunu əsas götürərək dövlət təqaüdündən məhrum etmişdi. Hənifə xanım Xalq Komissarlar Soveti və Maarif Komissarlığına müraciət edərək Səffətə təqaüd verilməsini çətinliklə bərpa etdirə bilmişdir.

Ümumiyyətlə, sovet dövründə H. Zərdabının ailəsi də bu və başqa şəkildə repressiyalara məruz qalmış, adı ilə bağlı hər şey on illər boyu yasaqlanmışdı. Bu böyük maarif fədaisinin təmiz adı və ölməz əməlləri yalnız 1956-cı ildə sovet rejimi yumşaldandan sonra özünə qaytarıldı və bəraət aldıq Əsərləri çap olundu, haqqında dəyərli əsərlər yazıldı... Həsən bəy şəhərdə ehtiyacı olan şagirdlərə kömək etmək üçün Xeyriyyə Cəmiyyəti yaradır. Bütün gücünü cəmiyyətə daha çox üzv cəlb etməyə yönəldir. Çünki cəmiyyət o üzvlərin hesabına yaşamağı idi. Qızı Qərubsoltan xanım yazır ki, atam bir qəbul otağından o birinə, bir təmtəraqlı salondan o biri zəngin salona, bir fərasətli işbazın yanından o biri harınlamış mesenatin qəbuluna gəlmişdi. Bu iş Həsən bəyə

ağır gəlsə də, onun qəlbini əzsə də, geri çəkilməmiş. Uğursuz günlərin birində hər yerdən əli üzülən Həsən bəy əldən düşmüş halda Bakı küçələrində çarəsiz gəzirmiş. Rədd cavabları gah soyuq nəzakətlə, gah həyasızcasına, gah da istehzalı gülüşlə olurmuş. Bəziləri xahişə gələn ziyalıni inandırmağa çalışmış ki, onun xahişi tamam mənasızdır... Bəli, zavallı Həsən bəy "bu qızıl yuvalarından" çıxıb küləkli Bakı küçələrində "xeyirxahların" ona münasibətini düşünə-düşünə dolaşmış.

Birdən... Həsən bəy kiminsə onun qoluna toxunduğunu hiss edir. Başını qaldıranda, qarşısında bir hambalın durduğunu görür. Hambalın 40-a yaxın yaşı olarmış. Güneşdən yanan üzü bürünc rəngdəymiş.

fə xanım onları məktəbə hazırlayırmış.

Belə bir zamanda "Kaspi" qəzetində çalışan Həsən bəy kuryeri evə göndərərək Hənifə xanıma bildirir ki, onun yanına- redaksiyaya Rusiyadan əziz qonaqlar gəlib, onları yüksək ehtiramla qarşılamaq lazımdır. Hənifə xanım bu xəbəri evdəkilərə də yetirir. Hazırlıqlar başlayır. Hamı əyninə təzə paltar geyinir. Axşam qonaqlar Həsən bəylə birlikdə evə təşrif buyurur. Hənifə xanım onları evyanda qarşılayır. Ev sahibəsinin rus dilində mükəmməl bilməsi gələnləri heyran edir. Qonaqlar oturlar, yeyib-içirlər, gecədən xeyli keçənə qədər söhbətlaşırlər. Gələnlərdən biri hətta yaxşı oxuyurmuş. Qonaqlar ölkədə Çar Rusiyası və

bəy həyəcanla deyirmiş: "Bu dələduz şəhərə özü ilə bərabər qızdırma gətirən su çəkdirmək istəyir. Buna yol vermək olmaz!.. "Dumada Zərdabının müqavimətindən qorxan Ambarsum Məlikov onun üstünə o vaxt üçün böyük məbləğ sayılan bir neçə min rubl rüşvət göndərir. Qərubsoltan xanım yazır ki, mən evimizdə hələ buna oxşar fırtına görməmişdim: "Həmişə özünü təmkinli və nəzakətli aparən atam bu dəfə təsvirə gəlməz hiddətlə püskürən vulkana dönmüşdü".

Həsən bəy hiddətlənərək: "O mənə satın almaq istəyir!" Hənifə xanım var gücü ilə Həsən bəyi sakitləşdirməyə çalışır, amma nail olmur. Əsl marəkə isə Dumanın iclasında baş verir. Həsən bəy Ambar-

şərini qanmayan vəhşi camaatın arasında nə iş var? Yaxşı olmaz ki, gedib Rusiyanın mərkəzi şəhərlərindən birində yaşayıb işləyəsən?

Söz Zərdabiya bərk toxunduğundan soruşur:

- Mən necə adamam?

Gubernator tərəddüd etmədən deyir:

- Sən son dərəcə savadlı, dünyagörmüş, dərrəkəli bir insansan.

Həsən bəy acı-acı gülümsünüb cavab verir:

- Mən də o vəhşi hesab elədiyim adamların arasından çıxmışam. Onlar da oxusalar, təhsil görsələr mənim kimi elmli, bilikli olacaqlar.

1907-ci il noyabrın 28-də Həsən bəy illic xəstəliyindən vəfat etdi.

Azərbaycan mətbuatının məşəli - Zərdabi

Kürəyində palan, ayağında çarıq varmış. Hambal Həsən bəyə sevgi ilə baxırmış. Üzündə də utancaq, çəkinən bir təbəssüm varmış.

-Eşitmişəm, bizim uşaqları oxutmaq üçün pul yığırsan. Mən bir az qazanmışam. Budur, götür. Billirəm, azdı, amma ürəkəndi.

Həsən bəy təəccübdən donub

müstəmləkə altına saldığı xalqlar fəhlələrin ağır, acınacaqlı vəziyyətindən danışanda ciddiləşirlər. Gecə Hənifə xanım qonaqlara yataq hazırlayır, ancaq onlar təşəkkür edib mehmanxanadakı nömrələrinə qayıdırlar. Uzun sürən qonaqlıqdan sonra Zərdabilər ailəsi yadır. Ancaq səhər yuxudan oyanan Həsən bəy

sum Malikovu "yaramaz" adlandırır. Ambarsum bərk hirsənib onu duela çağırır...

Həsən bəy:

- Ne?! Sizinlə duela?! Siz, sadəcə axmaqınız!

Özündən çıxan Həsən bəy bu sözləri deyərək Dumanın iclas zalını terk edir. Evə gələndə Hənifə xanım

Qısa ömür yaşamış "Əkinçi" Azərbaycanın, xalqımızın ictimai-siyasi həyatında, milli oyanış tarixində, mənəvi tərəqqisində parlaq, silinməz iz qoyub getdi. "Əkinçi" sadəcə bir qəzet deyildi. O dövrkü Azərbaycan mühitinin, baş verən ictimai-siyasi proseslərin salnaməsi idi. "Əkinçi" nəinki XIX əsrin yarısında Azərbaycanın mütərəqqi ziyalıların, o cümlədən gənclərinin ətrafında birləşdirən mərkəz, eyni zamanda onların güvənc yeri idi. Zaman keçdikcə, bizi Zərdabidən ayıran vaxt artdıqca, bu böyük vətənpərvərin əzəməti daha aydın görünür. Böyük iftixar hissi ilə qeyd edə bilərəm ki, bu böyük maarif carçısının bütün arzu və idealları indi bizim ölkəmizdə yerinə yetirilmişdir. Onun milli mədəniyyətimizin xəzinəsinə dəyərli hədiyyə olan ideya irsi bu gün belə öz təvətinə itirməmişdir

qalır. Bir xeyli danışa bilmir. Nəhayət, hambalın əlini sıxıb deyir:

-Çox sağ ol, dostum! Sən mənə o qədər pul verdin ki, onu mən həyatımda heç bir kimsədən almamışam. Çünki sən nəyin varsa, hamısını verdin!

Zərdabi qonaq qəbul etməyi çox sevmiş. 1897-ci ildə şəhərdə 6 otaqdan ibarət mənzil tutub ailəsi ilə yaşayırmış. Bu otaqlar hər vaxt kənar adamlarla dolu olarmış. Qonaqlar və ya öz işi ilə bağlı Həsən bəyin yanına gələn kəndlilər orada yeyib yatarlarmış. Bundan əlavə, həmin mənzildə 10 kasıb oğlan uşağı yaşayırmış. Həsən bəyin xanımı Hənifə

evdəkilərə deyir ki, gələn qonaqların biri yazıçı Maksim Qorki, o birisi isə müğənni Fyodor Şalyapin idi...

Bakıda su qıtlığı varmış. Şəhərə suyu iri çənlərdə gətirilirmiş. Su kəməri çəkmək məsələsi gündəmdə imiş. Həsən bəy bu məqsədlə Dumanın iclaslarında təmiz dağ suyundan istifadə etmək lazım olduğunu deyirmiş. Şəhər Dumasındakı bir başqa deputat-Ambarsum Məlikov isə şəhərə suyun onun Zuğulbada olan malikanəsindəki çeşmədən çəkilməsini istəyirmiş. Bu, ona böyük gəlir gətirə bilirmiş. Qızı Qərubsoltan xanım bir dəfə atasının dostları ilə bir söhbətinin şahidi olub. Həsən

onu yatağa uzadır.

- Mən bacarmadım!.. Başa düşürsən?! Adamı dəhşətə gətirən odur ki, bütöv bir xalqın sağlamlığı məsələsi həll olunarkən, o dələduz utanmadan alicənablıq məzhəkəsi oynadı və ləyaqətsizliklə üstün gəldi.

Həsən bəy bu sözləri aramsız təkrar edirmiş...

Qərubsoltan xanım yazır ki, belə ağır mübarizələrdə qalib gəlmək get-gedə çətinləşirdi və atamın səhəri günbəgün pisləşirdi...

Qubernator Həsən bəy Zərdabi-yə:

-Axı, sən bu savadsız, xeyir-

Onun ölümü o dövr Azərbaycan ziyalıların hədsiz dərəcədə kədərləndirmişdi. "Tazə həyat" qəzetinin Zərdabının ölümünə həsr edilmiş bir nömrəsində qeyd edildiyi kimi, onun dəfn mərasimi, hələ Bakının tarixində görünməmiş bir hüznə keçmişdir. O zaman Qafqazda çıxan qəzet və jurnalların çoxunda onun vəfatı və dəfn haqqında məlumat, nekroloq, məqalə və məktublər çap edilmişdi. "Əkinçi" H. Zərdabının coşğun və çoxsahəli fəaliyyətində ən parlaq və qiymətli səhifədir. O, yaşadığı müddətcə rahatlıq bilməyib, qızğın fəaliyyət göstərmişdir. Belə ki, o, maarifi təbliğ etmiş, ana dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparmaqla yanaşı din və xurafat məddahlarına qarşı amansız mübarizə aparmış, yerli əhalinin hər cür qayğısına qalmışdır.

Qısa ömür yaşamış "Əkinçi" Azərbaycanın, xalqımızın ictimai-siyasi həyatında, milli oyanış tarixində, mənəvi tərəqqisində parlaq, silinməz iz qoyub getdi. "Əkinçi" sadəcə bir qəzet deyildi. O dövrkü Azərbaycan mühitinin, baş verən ictimai-siyasi proseslərin salnaməsi idi. "Əkinçi" nəinki XIX əsrin yarısında Azərbaycanın mütərəqqi ziyalılarını, o cümlədən gənclərinin ətrafında birləşdirən mərkəz, eyni zamanda onların güvənc yeri idi. Zaman keçdikcə, bizi Zərdabidən ayıran vaxt artıqca, bu böyük vətənpərvərin əzəməti daha aydın görünür. Böyük iftixar hissi ilə qeyd edə bilərəm ki, bu böyük maarif carçısının bütün arzu və idealları indi bizim ölkəmizdə yerinə yetirilmişdir. Onun milli mədəniyyətimizin xəzinəsinə dəyərli hədiyyə olan ideya irsi bu gün belə öz təvətinə itirməmişdir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra, suverenliyini əldə etdikdən sonra xalq Zərdabının dəhşətini, böyüklüyünü və xidmətlərini daha dərinə anladı. Nəzərinizə çatdırmaq istərdim ki, Azərbaycanın möhtərəm prezidentinin Azərbaycan mətbuatına olan dərin diqqət və sayı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bununla diqqətimiz bir daha ona yönəlir ki, biz mütərəqqi tarixi keçmişimizi, elmi-fəlsəfi, ədəbi-bədii, mətbuəyərlemimizi unutmuruq. Biz mənəvi inkişafımızın beşiyi başında durmuş maarifçi və elm adamlarını, eləcə də, Həsən bəy Zərdabi kimi dahi mütəfəkkirlərimizi, maarifçilik hərəkatımızın bu cəsur "memarlarını" sevirik, onlarla fəxr edirik. Bir daha Ruhun şad olsun, ey millətin fədaisi, mənəvi atası, dahi Həsən bəy!